

ՎՐԵԺ ՄԿՐՏՉԻ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
Պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԱՇԽԱՐՀԱԶԳԱՅՈՂՈՒԹՅԱՆ ԾԻՐՈՒՄ

Գրիգոր Նարեկացու հոգին մկրտվեց դարաշրջանի կրոնական գաղափարաբանության ավագանու: Երկիրը թեև ապրում էր խաղաղ ու բարգավաճ կյանքով, սակայն մարդկանց մտքերն ակնհայտ էին աշխարհի վախճանի մասին Հովհաննու Հայտնության մեջ արված կանխագուշակության ազդեցությամբ: Մարդկությունն սպասում էր ճակատագրական 1000 թվականին, երբ ենթադրվում էր, որ Քրիստոս մորից աշխարհ էր գալու, որպեսզի հատուցի «յուրաքանչյուրին ըստ իր գործերի»¹: Նման աշխարհագագացողությունը չէր կարող իր կնիքը չթողնել մաս Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործության վրա:

«Մատյան ողբերգության» պոեմում Նարեկա Սուրբը համայն մարդկության անունից դիմում է Աստծուն, աղերսում փրկել բոլորին ահեղ դատաստանից: Բանաստեղծն, անշուշտ, ելնում էր բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդների հետ հայ ժողովրդի հոգեկցության փաստից: «Համբարձման» տաղում Նարեկացին դիմում է Քրիստոսին «տրտմած փոքրիկ հոտի», իմա՝ հայ ժողովրդի անունից, խնդրում «ընդ մեզ լինել զաուրս կենաց մինչև ի կատարած երկրին» և ազատել «այս տրտում հովտից»:

Յահելը քում գալստեանդ ատր

Առ Հայր վերացո զմեզ լրմամբ սիրոյ²:

«Մատյան ողբերգության» գործում Նարեկացին զուգահեռ է անցկացնում իր ժամանակի և «ջրհեղեղի ամենակործան դարի» միջև, խնդրում փրկություն պարգևել, ինչպես ժամանակին արել է Նոյի և նրա տապանին ապավինածների համար³: Բանաստեղծի գորացած հոգին համակվում է փրկության հույսով, ըմբռնվում երկնային երանավետ կյանքի թովչանքը:

Գրիգոր Նարեկացու ստեղծագործությունն իր ակեհույզ դարաշրջանի անխարդախ հայելին է, ժամանակակիցների աշխարհընկալման հավաստի վկայությունը: Նրա հանճարը մտավ իր ուղեծիրը հանձին «Մատյան ողբերգության» պոեմի, որով մա նպատակ ուներ ժողովրդի բոլոր խավերին հասու դարձնել սուրբգրային ճշմարտություններին, զի-

¹ Տե՛ս Թայտնություն Յովհաննու, Ի 7-16:

² Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և գանձեր, աշխ. Ա. Քյոչկերյանի, Երևան, 1981, էջ 106-107:

³ Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, աշխ. Պ. Խաչատրյանի և Ա. Ղազինյանի, Երևան, 1985, Բան ԶԷ, տողեր 37-47:

նել նրանց անեղծանելի հավատով ու հույսով: Հեղինակը նշում է, որ իր այդ գործում դրել է «նաստվածաշնչական պատգամներ»⁴:

Հարկավ, նրա Մատյանը «քնարերգական աստվածաբանություն» է⁵: Սակայն Նարեկացին չի սուզվում սուրբգրային մտքերի խորխորատները, այլ ջանում է պարզ ու մատչելի ձևով դրանք հասցնել ժողովրդին: Դրա համար նա պետք է ճանաչեր ժողովրդին, նրա բարքերը, զբաղմունքը, միտուկացը, նախասիրությունները: Պոեմում Նարեկացին բազմիցս խոսում օրինակներ է բերում կյանքի բոլոր բնագավառներից՝ իր այլաբանական խոհերին ու դիտումներին կենդանի գույներ հաղորդելու համար: Բանաստեղծն իրեն կտրրված չի համարում երկրային կյանքից՝ գրելով.

Ջանձինս տարածանեմ զվշտակրութիւն,
Որ ո՛չ բնաւիւն մեռեալ աշխարհի...⁶:

977 թ. հեղինակած «Երգ երգոցի մեկնության» մեջ Նարեկացին բազմիցս դիմում է իրական կյանքին, բնության հրապույրներին: Այսպես, նա գիմն համարում է բերկրառիթը մպելիք, որով մոռացության է տրվում տրտմությունը⁷, հիշում է գարնանը ծաղկած այգիները՝ լի «պէսպէս գունովք և պողովք և հոտովք»⁸, նաև՝ այգեկույթը, ցորենի աղալը, բրուտի ճախարակը⁹ և այլն: Գովասանքով է գրում կանացի սիրո մասին՝ նշելով, որ «հօր է իբրև զմահ սէր»¹⁰, բարձրացնում է կնոջը, հավաստում, որ «պատկառելի է կանանց ազգ առաւել քան զարանց»¹¹, ներբողում է Ս. Աստվածածնին¹²: կյանքից վերցրած պատկերներ կան նաև 983 թ. հետո նրա հեղինակած Ապարանից խաչի պատմության մեջ, Հակոբ Մծբնա եպիսկոպոսին նվիրված ներբողում¹³, «Գանձ ի սուրբ խաչն աստուածընկալ» գրքվածքում¹⁴ և այլ գործերում:

Գրիգոր Նարեկացու ապրած դարաշրջանն համակած հոգևոր երկունքով ծնվեցին վերածնություն շնչող հոգևոր-մշակութային և բարոյական նորանշան երևույթները: Դրանք աշխարհականացող մտքի, հոգևոր վերազարթոնքի դրսևորումներ էին, որոնք, ավա՛ղ, մնացին սաղմնային վիճակում, անծանոթ ու դժնաբարք հորդանների՝ սելջուկ-թյուրքական ցեղերի ավերասփյուռ հարձակումների պատճառով: Նրանք չորացրին նոր-նոր բողբոջներ արձակող հայոց վերածնության արգասաբեր դաշտի ծաղիկները՝ Նարեկացու հայրե-

⁴ Տե՛ս Մատեան ողբերգութեան, Բան Բ, տ. 73:

⁵ Ա. Չոպանեան, Դեմքեր, Փարիզ, 1924, էջ 5:

⁶ Մատեան ողբերգութեան, Բան ԻԶ, տ. 10-11:

⁷ Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, Մատենագրությունք, Վենետիկ, 1840, էջ 289:

⁸ Նույն տեղում, էջ 293:

⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 326, 339, 362 և այլն:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 356:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 283:

¹² T. Dasnabedian, Le panegyrique de la Sainte Me're de Dieu de Grigor Narekacci, Ante'lías, 1995, p. 43-

¹³ Տե՛ս Գրիգոր Նարեկացի, Մատենագրությունք, էջ 380, 404, 409, 441-442, 450-454:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 441-442, 462, 514, 523-524:

նի վասպուրականում, Տարոն-Տուրուբերանում և Հայկական լեռնաշխարհի մյուս նահանգներում: Այդուհանդերձ, ստեղծված հոգևոր և նյութական արժեքների զգալի մասը պահպանվեց, նույնիսկ ստեղծվեցին մշակութային գոհարներ՝ հայոց նոր անկախության արժվաքույն կիրիկիայի բարձունքներում, նաև հայ բնաշխարհի հյուսիս-արևելյան մասում՝ Զաքարյան փառապանծ տան կերտած պետականության հովանու ներքո¹⁵:

Նարեկացու տաղերում նշմարվում է մարդու և բնության պաշտամունքը: Հեղինակը մարդուն դիտում է որպես հոգու և մարմնի ներդաշնակություն, բնության մի մասնիկը: «Մեր Նարեկացու հայացքով,- գրում է Մ. Արեղյանը,- բանաստեղծն էլ նույնն է անում, ինչ որ բնությունը: Նա երգելով բնությունը՝ նվագում է աստվածային քնարի վրա: Արհամարհված և անտես արված, նույնիսկ մեղսական համարված բնությունն, ուրեմն, կենդանանում, ստանում է իր իրավունքը: Բնություն երգելն արդեն համարվում է մի աստվածային փառաբանության գործ կատարել, որովհետև բնությունն ինքը փառաբանում է Աստծուն...»¹⁶:

Նարեկացին իր տաղերն ամենայն հավանականությամբ գրել է երիտասարդ տարիքում՝ համակված լինելով կենսական լիցքերով և ջանալով փշրել ճակատագրի կապանքները: Տաղերում իրեն զգալ է տալիս պարմանի սրտի հուրն ու մորմոքը, որից ազատվելու համար Նարեկացին հավատքի ու հույսի թևերով ջանում է վեր սլանալ մեղսածուսի իրականությունից¹⁷: «Մատյան ողբերգության» գործում նա ամենողորմ Աստծուց խնդրում է կենսունակություն պարգևել ոչ միայն իր հոգուն, այլև մարմնին¹⁸: Այդպիսով նա ջանում է հասնել հոգու և մարմնի ներդաշնակության՝ հուսալով, որ այդ կերպ կարող է փշրել իր հոգին ու մարմինը տոշորող տվայտանքի շղթաները: Բանաստեղծը համոզված է, որ իր Մատյանը մեղսաքավիչ սպեղանի էր լինելու թե՛ հոգու և թե՛ մարմնի համար¹⁹: Նարեկացու գործերում նրա իղեալ Քրիստոսն օժտված է մարդկային վսեմ ու գեղեցիկ գծերով: Ի դեմս Տիրոջ, աստվածացվում է մարդը:

Գրիգոր Նարեկացու տաղերում նկատվում են հայոց հոգևոր վերածնության արշալույսի ցուրքերը, իրեն զգալ է տալիս նաև բնության ու տիեզերքի հետ մարդու միասնության գաղափարը: Նրա քնարաշունչ խոսքը պարուրվում է բնության դյուրիչ տեսարաններով:

¹⁵ Հայկական վերածնությունն ընդունում են ուսումնասիրողների մեծ մասը: Մ. Արեղյանն այն համարում է ինքնուրույն և ազգային մշակույթի ու գրականության շարունակական զարգացման դրսևորում (տե՛ս Մ. Արեղյան, Երկեր, Գ, Երևան, 1970, էջ 20): Հայկական վերածնությունն ընդունում են նաև ուրիշ հետազոտողներ (տե՛ս Մ. Մկրտչյան, Գրիգոր Նարեկացի, Երևան, 1955, էջ 88, 111, 140 և այլն, Վ. Զաղոյան, Հայկական Ռեանեսանս, Երևան, 1964, Հր. Թամրազյան, Հայ քննադատական մտքի պատմություն VI-XV դարեր, Բ գիրք, Երևան, 1985, էջ 25-49, Վ. Նալբանդյան, Գրիգոր Նարեկացի, Երևան, 1990, էջ 58, 203, Պ. Խաչատրյան, Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը, Ս. Էջմիածին, 1996, էջ 6-8: Նշված հեղինակները Գրիգոր Նարեկացուն դիտում են որպես Հայկական վերածնության մախակարասկետ: Հայկական վերածնությունը խարսխված էր բնատնտեսական հարնքերությունների հենքի վրա, ուստի բոլորովին տարբեր էր Եվրոպական վերածնությունից, որի հասարակական-տնտեսական հիմնաշենքն էր կազմում հետզհետև ընդլայնվող վաղ բուրժուական կացույթը:

¹⁶ Մ. Արեղյան, Երկեր, Գ, Երևան, 1968, էջ 584:

¹⁷ Տե՛ս Համբարձման տաղում (Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և գանձեր, էջ 107):

¹⁸ Տե՛ս Մատենան ողբերգութեան, Բան ԽԳ, տ. Ա:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, Բան Գ, տ. Ե:

Մարդու և բնության միասնությունը հատկապես զգալի է «Մանդեան» տաղում, ուր տրված են բնության վեհատեսիլ պատկերներ, նրա թովչանքն ու շարժումը:

Լուսինն ի լոյս ի լրումն եկեալ,
 Ընդ ճեմելով՝ գիշերավարն
 ըզկնի ճեմէր բարկ աստեղօր
 առաօտուն ցօղիկն իջեալ,
 ի նոր Սիոն զծայրսն տունեալ,
 քաղցր արևուն արուսեկին
 գարունաբեր, գարունահրաշ
 գեղ գովելի երփնազարդեալ...²⁰:

Նարեկացու մոտ կինն ինքը բնությունն է: «Մեղեդի Աստուածածնի» տաղում գովերգ-վող Կոյսը նմանեցվում է «բողբոջուն նոճիի, եղեգնյա տունկի», ունի դալար մատներ, նուրբ ու կամար հոնքեր, արևանման աչքեր²¹: Իսկ «Մեղեդի ծննդյան» տաղում գեղանեմ կոյսն օժտված է «փայլակնաձև, արեգակյան նման» աչքերով, նոճանման այտերով, որոնք հիշեցնում են կարկաչուն սիրով լցված ծաղիկների: Նրա թևերը նուրբ են, շուրթերը՝ հանց բացված վարդեր, զարդարուն են ծամերը, իսկ այտերը բուրբված են գեղեցիկ վարսերով, ծոցը կարմիր վարդով լցյալ, հագին որդան կարմիրով ներկված բեհեզյա ոսկեշող պատմունճան, մեջքին՝ շափյուղյա ակներով ընդելուզված արծաթափայլ գոտի և այլն²²: Բնությունը, երկրային կյանքն ու նրա վայելքները գովերգվում են նաև «Մեղեդի Յարութեան» տաղում²³: Նույն մոտիվներն են հնչում «Վարդավառին», «Յարութեան», «Յայտնութեան» և ուրիշ տաղերում:

Գրիգոր Նարեկացին հալ մտաշխարհում առաջինն էր, որ խիզախեց երգել աշխատանքը: Հարության տաղում այլաբանորեն պատկերվում է Մասիս սարից իջնող սալը: Բայց ահա այն չի շարժվում: Սալն առաջ է մղում «Ըկուն ու հաստաբազուկ, լայնաթիկունք, խարտիշագեղ և ահեղագոչ» ճորտը²⁴, որն անձնավորում է աշխատավոր գեղջուկին: «Մեղեդի Յարութեան» տաղում այլաբանորեն պատկերվում է հարսանիքը, որը տեղի է ունենում հնձան «կոխելու», գինի պատրաստելու ժամանակ՝ աշնանը, երբ մատուցում են հաց ու գինի, ոչխար է մորթվում²⁵:

Տաղերի հերոսներն անձնավորում են կյանքի աշխարհականացման պահերը: Նարեկացուն վերագրվող «Տաղ եկեղեցույ և ի տաճարն սուրբ» բանաստեղծության մեջ²⁶ գովերգվող Սողոմոն թագավորի գեղակառույց տաճարը հիշեցնում է Աղթամարում X դ.

²⁰ Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և գանձեր, էջ 115-116:

²¹ Նույն տեղում, էջ 123-124:

²² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 124-125:

²³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 115-116:

²⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 59-64:

²⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 115-116:

²⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 235-236:

Նույն թղթում Նարեկացին գրում է, որ թոնդրակեցիները մերժում են խաչը, որը մարդացյալ Աստվածն ուսամբարձ «կրեաց իբր զփառս ինքեան»³⁴: Նույնն է հավաստում նաև Արիստակես Լաստիվերտցին՝ գրելով, որ թոնդրակեցիները «զփրկութեան մերոյ զնշանն... խորտակէին անամօթաբար»³⁵: Նարեկացուց մոտ երկուսուկես դար առաջ Հայոց Եկեղեցու խորահմուտ բարենորոգիչ Հովհան Օձնեցի Կաթողիկոսն իր «Ընդդէմ պաղիկեանց» գործում շեշտում է, որ ով «պատուէ զխաչն Քրիստոսի... զնոյն ինքն պատուեալ լինի գՔրիստոս»³⁶: Նշանավոր վարդապետ Պողոս Տարոնեցու կարծիքով՝ «որտեղ խաչն է, այնտեղ խաչի վրա բարձրացվածն է»³⁷: Խաչի պաշտամունքն ազդանշում էր Հայոց Եկեղեցու դավանական ինքնուրույնությունն, ի հեճուկս Բյուզանդիայի պատկերապաշտ Եկեղեցու: «Մատյան ողբերգութեան» մեջ Նարեկացին ասում է, որ դևերը պրկվում են խաչի նշանով, և որ մեղքերից հնարավոր է ազատվել Տիրոջ Խաչափայտով³⁸: Դիմելով «արդարութեան Արեգակ» Քրիստոսին, Նարեկացին գրում է.

Խաչիդ տեսնագրութիւն ընդ շունչս
եւ ընդ մարմինս համասփիո տարածեսցի³⁹:

Նա Տիրոջից խնդրում է խաչով ամրապնդել իրեն՝ հոգեմաշ անուրջների դեմ⁴⁰:

Նարեկացին ունի Խաչվերացին նվիրված տաղ: Տերունական խաչը հիշվում է նաև «Յարութեան» և այլ տաղերում: Նարեկացին գրեց նաև Ապարանից խաչի պատմությունը:

Նարեկա Սուրբը նախանձախնդիր էր Հայոց Եկեղեցու և նրա դավանանքի հանդեպ: «Դաւանեմք,- գրում է նա,- ի հաւատ ուղիղ և անխտորնակ անբծութեան՝ համբորի շըրթանց ողջունեալ զկառուցեալս խորան յանշնչական արձանաց՝ աստուածային բնակութեան եկեղեցոյս շինուածոյ, որ գերազանց գտաւ եւ երկնի ամենազարդ բարձրութեամբ, որ ի նոցին իսկ յառաքելականացն դասուց հիմնեցաւ»⁴¹: Նարեկացու բնորոշմամբ՝ Եկեղեցին է «դշխոյ պաշտելի... տայ կեանս և մահու իշխէ... յարկ չքնաղ և աստուածընկալ, ազատ է միանգամայն յամենուստ ծառայութենէ»⁴²:

Նարեկացին գտնում է, որ «Սիրո հողերով ի մի շաղկապված Եկեղեցու միությունը» կատարյալ ու ամբողջական է դարձնում նրան, քանզի առանց բոլոր մասերի սերտ միության, մի «ընդհանուր լծի ներքո» մեծի ու փոքրի դաշնության, վնասված կլինի Քրիստոսի անվամբ հավաքվածների կառույցի անարատությունը, այնպես, ինչպես որ եթե մարմնի

³⁴ Նույն տեղում:

³⁵ Պատմութիւն Արիստակիսի Լաստիվերտցոյ, աշխ. Կ. Յուզբաշյանի, Երևան, 1963, էջ 128:

³⁶ Յովհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ Մատենագրութիւնը, Վենետիկ, 1833, էջ 45:

³⁷ Թուղթ երանելոյն Պողոսի Տարոնացոյ յաղթող ակոյեան վարդապետի ընդդէմ Թեոփիստեայ հոռոմ փիլիսոփային, Կ. Պոլիս, 1752, էջ 250:

³⁸ Տե՛ն Մատեան ողբերգութեան, Բան ՂԱ, տ. 15-22, ՂԴ, տ. 32-33:

³⁹ Նույն տեղում, Բան ԶԴ, տ. 35-36:

⁴⁰ Տե՛ն նույն տեղում, Բան ՂԱ, տ. 23-24:

⁴¹ Նույն տեղում, Բան ՀԵ, տ. 105-109:

⁴² Նույն տեղում, Բան ՀԵ, տ. 139-140, 222-223:

փոքրիկ անդամներից մեկը կտրվի կամ պակասի, կրճատվելու է մարմնի կազմվածքը՝ ենթարկվելով «անկարգ փոփոխության»⁴³:

Գրիգոր Նարեկացին ջատագով է համաքրիստոնեական միության, Ուղղափառ և Արևմտյան Եկեղեցիների հետ Հայ Առաքելական Եկեղեցու հաղորդակցության, ինչպես նաև հավատարմությանը մայնավանդ հավատքին ու Քրիստոնեության արմատներին: Ասվածին հակառակ ու հիմնադրով է այն ենթադրությունը, որ իբր թե Գրիգոր Նարեկացին «գործեաց հաւանեցուցանել զազգս ի միաբանութիւն ընդ Եկեղեցոյն Յունաց և այլոց ազգաց քաղկեդոնականաց»⁴⁴: Մինչդեռ մարդկության ամուսնից Աստծուն աղերսանքներ վերառաքող Նարեկացին հանդես է գալիս որպես քրիստոնեական համերաշխության ջակատի:

Նարեկացին գրում է, որ Եկեղեցու շնորհիվ «խորթաբարոյիցն հերձուածողաց մոլեգանաճառ բերանք կարկին»⁴⁵: Նշելի է նաև այն փաստը, որ Մատյանի ՀԵ գլխի որոշ հատվածներ մի քանի ձեռագրերում ունեն «Ընդդէմ պիղծ աղանդաւորացն անիծեալն Թոնդրակեցեաց՝ նոր Մանիքեցոց» տարընթերցվածը⁴⁶: Ըստ երևութիւն թոնդրակեցիների դեմ եմ ուղղված նաև «Մատյան ողբերգութեան» ՂԲ և ՂԳ գլուխները⁴⁷: Հավանաբար Գրիգոր Նարեկացին շփվել է, գուցեև բանակոչվելու մղել աղանդավորների դեմ: Մատյանում նա հիշում է հերձվածողների նկատմամբ իր հակառակությունը, վեճերը⁴⁸, նշում, որ բանասարկուն «աղանդահանար պատրանքներով» ջանացել է մոլորեցնել իրեն⁴⁹:

«Մատեան ողբերգութեան» պոեմը հեղինակի արտահայտությամբ՝ ի խորոց սրտի խոստովանանք է առ Աստված: Ժամանակի ըմբռնմամբ անքավելի մեղքեր չկան, բայց թողություն ստանալու համար դրանք պետք է խոստովանել, զղջալ կատարածի համար: «Նախ դու խոստովանի՛ր քո անօրեւոյթոյնները, որ արդարացվես», - ասվում է Ս. Գըրքում⁵⁰: խոստովանանքը (սպաշխարանքը) միտում է առողջացնել մարդու հոգին, վերածնել նրան, որպեսզի արժանանա հավիտենական կյանքին, ուստի Քրիստոսն իր առաքելության ժամանակ մախ քարոզում էր սպաշխարել⁵¹: խոստովանանքը, սպաշխարությունը քրիստոնեայի մշտական ուղեկիցն է:

⁴³ Տե՛ս նույն տեղում, Բան ԽԶ, տ. 45-53:

⁴⁴ Մ. Չամչեան, Պատմութիւն Հայոց, հ. Բ, Վեճեփիկ, 1785, էջ 852: Ըստ երևութիւն նման ենթադրության համար հիմք է ծառայել XVII դ. իտալացի միսիոներ Կղեմես Գալանոսի երկը, ուր նշվում է, թե իբր Գրիգոր Նարեկացին «կամօք և գործով միաբան եկաց սուրբ կաթողիկէ եկեղեցոյն», և որ իբր նա համախոհ էր քաղկեդոնամետ վառան (վահանիկ) կաթողիկոսին «և հնազանդ եկեղեցոյն Հռովմայ» (Կղեմէս վարդապետ, Միաբանութիւն Հայոց Սուրբ Եկեղեցոյն ընդ մեծի Ս. Եկեղեցոյն Հռովմայ, հ. Ա, Հոռմ, 1650, էջ 211): Նույն կարծիքին է նաև Ֆ. Թուրնեբիզը (տե՛ս F. Tournebiz, Histoire politique et religieuse de l' Armenie, Paris, 1900, p. 153).

⁴⁵ Մատեան ողբերգութեան, Բան ՀԵ, տ. 244-245:

⁴⁶ Տե՛ս Մատեան ողբերգութեան, Տարընթերցվածներ, էջ 888:

⁴⁷ Այս մասին տե՛ս Հ. Գ. Ավետիքեան, Նարեկ աղօթից, համառոտ և զգուշատր լուծմամբ, Վեճեփիկ, 1847, էջ 481, ծ. 1:

⁴⁸ Տե՛ս Մատեան ողբերգութեան, Բան, ԼԱ, տ. 67:

⁴⁹ Տե՛ս նույն տեղում, Բան ԼԷ, տ. 40-41:

⁵⁰ Եսայի, ԽԳ 26:

⁵¹ Տե՛ս Մատթ., Դ., 17:

Հավանաբար Գրիգոր Նարեկացին «Մատյան ողբերգության» պոեմը շարադրել է իր վանական կյանքի ողջ ընթացքում⁵², բայց գրածները «ստացել», «կարգել», «կուտակել» է՝ «հաստատելով ի հրաշակերտություն միագոյ իրի զբազմաստեղմեան դրուագս դրութեան այսմ սոփերի արգասատրի... գործակցութեամբ եղբար իմոյ ընտրելոյ՝ Յովհաննէս կոչեցելոյ»⁵³: Ուրեմն Մատյանի տարբեր գլուխները դասդասել, ամբողջացրել են մեկ գրքի մեջ հեղինակն ու իր եղբայրը: Հասկանալի է, երկն արդեն շարադրված է եղել Գրիգոր Նարեկացու կողմից, իսկ եղբոր օժանդակությունը եղել է միայն զուտ օժանդակ (կազմողական) բնույթի:

Գրիգոր Նարեկացին իր խոստովանանքն անում է համայն մարդկության անխտիր բոլոր խավերի անունից⁵⁴, իբրև «ծածուկ խորհուրդների բարձրաձայն խոստովանություն»⁵⁵: Նա իրեն համարում է «համայն աշխարհի պատգամավոր»⁵⁶, Աստծոց խնդրում, որպեսզի իր Մատյանը հանգրվանի Նրա մոտ և քարոզվի աշխարհի ժողովուրդներին⁵⁷: Ուստի նրա Մատյանում չէք գտնի «հայ» անունը, թեև նրա ամեն մի տողը հայաշունչ է, հայաբույր:

Գրիգոր Նարեկացին համոզված է, որ առանց մեղքերի խոստովանության չկա քավություն⁵⁸: Հոգու փրկությունը նա լծորդում է ազատության և լուսավորության հետ⁵⁹, որը նա հույս ունի գտնել երկնային կյանքում, ուստի Քրիստոսից խնդրում է օգնել իրեն՝ երկրավոր կյանքից վեր բարձրանալու երկնային հորիզոններ: Նարեկացու կարծիքով՝ իսկական ազատությունը մեղքերից ազատվելն է⁶⁰: Բայց մեղքերը հաճում են մարդկային էության մեջ, ուստի դրանք կարող են մաքրվել միայն Քրիստոսի գալստյամբ: «Բառասնօրեայ գալստեան Տեառն» տաղում Նարեկացին դիմում է Քրիստոսին՝ «սրբեա զմեզ ի մեղաց, կենդանաբար Քո գալստեամբդ»⁶¹: «Գալստեան Հոգոյն» ստեղծագործության մեջ հեղինակը Բարձրյալից խնդրում է.

Բարեգործեա՛ յիս ի բազմամեղս...

Եւ զիս վերանորոգեա՛ ի փառս⁶²:

⁵² Որոշ ուսումնասիրողներ գտնում են, որ Նարեկացին «Մատյան ողբերգության» երկի շարադրանքն ավարտել է 1002 թ. (տե՛ս Մ. Մկրյան, ԶԳՎ. աշխ., էջ 127, Վ. Նալբանդյան, ԶԳՎ. աշխ., էջ 86: տե՛ս նաև Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, էջ 1122, ծան. 4)՝ առանց նշելու շարադրանքն սկսելու տարեթիվը: Մ. Արեղյանը, նրա հետևողությամբ Պ. Խաչատրյանը, հենվելով Մատյանի հեղինակային հիշատակարանի վրա, երկը գրելու ժամանակը դնում են 1000 (կամ 1001) – 1003 թթ. (տե՛ս Մ. Արեղյան, Երկեր, Գ, էջ 582, 583, Պ. Խաչատրյան, ԶԳՎ. աշխ., էջ 112-117):

⁵³ Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան, Յիշատակարան, էջ 642:

⁵⁴ Տե՛ս նույն տեղում, Բան Գ, տ. 77, 82:

⁵⁵ Նույն տեղում, Բան ԼԴ, տ. 121:

⁵⁶ Նույն տեղում, Բան ԻԸ, տ. 53:

⁵⁷ Նույն տեղում, Բան ԶԸ, տ. 30-32:

⁵⁸ Տե՛ս նույն տեղում, Բան Ծ, տ. 4-5:

⁵⁹ Տե՛ս նույն տեղում, Բան ԾԲ, տ. 48:

⁶⁰ Տե՛ս նույն տեղում, Բան ԻԹ, տ. 11:

⁶¹ Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և գանձեր, էջ 77:

⁶² Նույն տեղում, էջ 112:

Այսպիսով մեղքը վճռորոշ տեղ ունի Գրիգոր Նարեկացու աշխարհագրագրողության մեջ: «Մատչյան ողբերգության» երկում նա հիշում է թվով հիսուն մեղքեր՝ իրենց ճյուղավորումներով⁶³: Բանաստեղծը մեղքի մարմնացում է համարում նախանձադավ Բելիարի՛ն՝ սատանային⁶⁴, մարդու հավիտենական այդ այնպանին, ամենայն չարյաց պատճառին, ուստի մարդուն մշտապես դրդում է մեղսածին արարքների՝ ջանալով տանել իր մոտ՝ դժոխք: Նարեկացին թեև սարսույմ է դժոխքի ահագարհուր կյանքից, սակայն իրեն արժանի է համարում դրան՝ գրելով.

Յարժանի կրեմ եղկելիս զանգովանալի զկիզումն⁶⁵:

Մեղքերը, բնականաբար, երկրային կյանքում են և բազմատեսակ՝ չարություն, անօրենություն, փախուստը մարտադաշտից և պարտությունը, ամբարշտությունը, զազիր գործերի նկատմամբ սերը, Աստծուն ատելի տենչերն, անասովածությունը, թուլությունը, ժլատությունը, սանձարձակությունը, խեղկատակությունը, անտեղի քաջությունը, երկչոտությունը, լկտիությունը, գժտությունը, խոստումնադրժությունը, ուխտազանցությունը, փառամոլությունը, ապիրատությունը, եսասիրությունը, գործակցությունը բանասրկուին (սատանային), ժառանգության վատնումը, նորամոտ մտքերը, անկայուն կամքը, անասնական կրքերը և այլն⁶⁶:

Նարեկացին այդպիսով խստաքնն ձևով պատկերում է իր հեղհեղուկ դարաշրջանի բարքերը, հասկանալի է՝ սեփական աշխարհագրագրողության ծիրում, որի մեջ նշմարվում են նաև հոգևոր վերածնության արշալույսի ցուլքերը: Նա կամենում է վեր բարձրանալ մեղսամած իրականությունից, հրաժարվել այնպիսի արարքներից, վերածնվել, աստվածանալ, նույնիսկ թագավորել Քրիստոսի հետ⁶⁷ և վերականգնել կորուսյալ դրախտը: Եկեղեցին Աստծուն համարում է անհասանելի, ուստի Նարեկացու այդ միտումը հարկ է, որ դժգոհություն հարուցեր հոգևոր հայրերի մոտ, որոնք նրան մեղադրեցին աղանդամետ մտքերի համար՝ թերևս նաև այդ հետնախորքի վրա: Սակայն, ինչպես տեսանք, Նարեկացին ոչ միայն չի ժխտում Եկեղեցին, այլև այն համարում է հույսի և փրկության խարիսխ:

Նարեկացին իր չարչարաբեկ ու վշտակիր հոգին արժանի է համարում մարտիրոսի փառապատկան: Միջնադարյան մտահայեցողությամբ լիովին մեղսազերծվում էր միայն մարտիրոսացած նահատակը՝ անմիջապես ընկնելով դրախտ: Գրիգոր Նարեկացին Աստծուց խնդրում է իրեն ընդունել մարտիրոսների դասը, որոնք արիաբար մարտնչելով «մարմնի բռնության դեմ»՝ ի զորու եղան հաղթել «անմարմին բելիարին»⁶⁸:

⁶³ Տե՛ս Մատենան ողբերգութեան, Բան Զ, տ. 36 և հտ.:

⁶⁴ Տե՛ս նույն տեղում, Բան ԿԷ, տ. 3-5:

⁶⁵ Նույն տեղում, Բան ԺԹ, տ. 65 և հտ.:

⁶⁶ Տե՛ս նույն տեղում, Բան ԽԵ, տ. 39-70: Անշուշտ, մեղքերի թվարկումը նաև նպատակ էր հետապնդում սերունդներին հեռու պահել բարոյազանց արարքներից, դարձնել օրինահարգ, բարեպաշտ ու առաքինի, հեռու պահել ստորահան, աղտոտի արարքներից, որպեսզի չխաթարվեն հինավուրց ու բարի ավանդույթները: Նա նաև ջանում է սնուցել մտքի և հոգու կորով:

⁶⁷ Մատենան ողբերգութեան, Բան ԷԳ, տ. 66:

⁶⁸ Տե՛ս նույն տեղում, Բան ԶԲ, տ. 45-47:

Նարեկացին հոգու փրկագործությունը տեսնում է միայն Աստծու միջոցով, որի գաղափարով նա «հիպնոսացած է»⁶⁹:

«Մատյան ողբերգության» պոեմն առ Աստված վերառաքված աղոթախառն աղերսանքների ամբողջությունն է: Հեղինակի համար Բարձրյալն է վերերկրային, վերպատմական էություն⁷⁰, որն անսկիզբ է, անվախճան, ժամանակից դուրս⁷¹, իշխում է անասնանությանը⁷², Տերն է և Արարիչը տիեզերքի⁷³: Համբարձմանը մկրված տաղերից մեկում Նարեկացին գրում է, որ «Էի՛նը» (Աստված) ինքնաստեղծ է, արարիչ՝ «անգոյությունից և անժամանակից, հավիտյան, անիմանալի և անվախճան»⁷⁴: Աստծու գոյությունն ավելի է բարձրացնում հայրենիքի փառքը⁷⁵: Աստված է մարդուն պարզևս ազատության շնորհագիր⁷⁶:

Նարեկացին Աստծուն մարդկայնացնում է՝ օժտելով մարդկային լավագույն հատկանիշներով: Այդ կերպ նա աստվածացնում է մարդուն, որպեսզի ավելի լավ պաշտպանի նրա իրավունքներն Աստծու առջև, Որին աղերսում է գթալ իր մեանին: Դիմելով մարդուն, Նարեկացին գրում է, որ «ըստ ձեռյո հրեշտակի կառուցար», որպեսզի երկնաբարձ թևերով պանաս վեր և դիտես «յաշխարհն հայրենական», բանականության պատվով ճոխացար և Աստված կոչվեցիր գործելուդ, արարելուդ համար՝ «իբր կցորդ համացեղութեամբ ամենաբաշխ Աջոյն Աստուծոյ»⁷⁷:

Նարեկացին իր հոգին համարում է «Աստծու հարազատ պատկերը»⁷⁸, կամենում է մարդուն կատարյալ տեսնել, ինչպիսին է նրան արարող Աստված: Անշուշտ, առաջնորդվելով ավետարանական ճշմարտությամբ⁷⁹, Նարեկացին նույնիսկ համոզված է, որ տեսել է Աստծուն⁸⁰, և պատվաստվելով Նրա մեջ՝ վերստին ստեղծվելու է «ի փրկութիւն անմահից կենացն անախտականաց»⁸¹: «Յարութիւն Ղազարու» տաղում նա նշում է, որ Աստված ունի «մարդկային պատկեր» և մարդուն օժտում է իր «հորդաբուխ էությամբ»⁸²: Բանաստեղծը համոզված է, որ Աստծուն մեան լինելով՝ ինքն արժանանալու է երկնային կյանքի⁸³:

69 Ա. Չոպանեան, Դեմքեր, էջ 9:

70 Տեն Մատեան ողբերգութեան, Բան ԻԳ, տ. 1-8:

71 Տեն նույն տեղում, Բան ԽԴ, տ. 17-21:

72 Տեն նույն տեղում, Բան ԾԳ, տ. 6:

73 Տեն նույն տեղում, Բան ԻԹ, տ. 40-41:

74 Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և գանձեր, էջ 108:

75 Տեն Մատեան ողբերգութեան, Բան ԼԵ, տ. 34:

76 Նույն տեղում, Բան Ղ, տ. 29:

77 Նույն տեղում, Բան ԽԶ, տ. 12-27:

78 Նույն տեղում, Բան ԽԶ, տ. 55:

79 Բրիտտո պատգամում է՝ «կատարյալ եղք, ինչպես ձեր երկնավոր հայրն է կատարյալ» (Մատթ., է. 48):

80 Տեն Մատեան ողբերգութեան, Բան ԻԷ, տ. 86:

81 Նույն տեղում, Բան ԻԷ, տ. 149-152:

82 Տեն Գրիգոր Նարեկացի, Տաղեր և գանձեր, էջ 89:

83 Տեն նույն տեղում, էջ 108:

Բայց երկնային երանավետությանն արժանանալու համար երկրային կյանքը պետք է դառնար մեղքերի քավարան: Աշխարհը ներհայեցողաբար ընկալող բանաստեղծն ու մարդագետը սեփական մտքի լույսով ստեղծում է երկրային կյանքի իրական պատկերը: Թեև նա հաճախ լիահույս չէ, որ արժանանալու է ամենողորմ Աստծու շնորհներին և ապագայի նկատմամբ համակվում է կասկածով⁹⁹, այդուհանդերձ փրկության հույսը չի լքում բանաստեղծին: Նա ի վերջո չի դառնում բյուրհագարամյա քավության զոհ, չի դատապարտվում ամուլ ու վաղանցուկ գոյության և արժանանում է երկնային կյանքին:

Փաստորեն հաղթում է Նարեկացու վսեմ լավատեսությունը, որը բխում էր նրա կենսասիրությունից: Նարեկացին պայքարում է հանուն կյանքի, որպեսզի այն դարձնի հավերժական ու գեղեցիկ: Այդ անհավասար հոգևոր մաքառման մեջ նա շահեց հաղթանակ ոչ միայն իր, այլև հանուր մարդկության համար, և դրսևորեց իր մարդասիրությունն ու անսահման հոգածությունն իր մտանքների հանդեպ: Հենց դա են նկատի ունեցել Նարեկացու կարգակիցները, երբ նրան խնդրել են գրել «Մատյան ողբերգությանը»՝ համոզված լինելով, որ նրա սրբազնասուրբ հոգու ճիշդ հասնելու է Աստծուն, որը չի մերժում սրբերի խնդրանքը:

Նարեկացու բազմախորհուրդ և իմաստահեղ Մատյանը փոթորկեց բազմաբյուր հոգիների, նրանց մկրտելով աստվածային կենարար լույսի ավազանում: Ուստի ժողովուրդն այն դիտեց իբրև բոլոր ցավերը դարմանող բժշկարան, մարմնական առողջություն, հոգու և մարմնի ներդաշնակություն, հույս ու հավատ պարզևող Աղոթագիրք:

Գրիգոր Նարեկացին իր դարի հարազատ զավակն էր: Նրա հանճարը կոփվեց ժամանակի քուրայում և դրվեց դարաշրջանի զոհասեղանին: Սակայն նրա բարձրաթիչ հոգու ճախրանքը ծնեց քերթողաշունչ գործեր՝ Հայոց աշխարհում սփռելով իր հանճարի սրբասուրբ մասունքները, որոնց շնորհիվ հայ ժողովուրդը ձեռք բերեց հոգևոր ու բարոյական գորություն, երկնաբաշխ շնորհներ, գեղեցիկի պաշտամունք, քաղաքակրթական ավյուն:

Գրիգոր Նարեկացին կարողացավ վեր բարձրանալ ժամանակի կանոնականացված մտահայեցողությունից ու պատկերացումներից և վեր հանել իրական կյանքն իր հարսփոփոխելու նկատմամբ, վաղ վերածննդային շողերով: Այդ ըմբոստահույզ ու իմաստախոս հանճարը կարողացավ բարձրացնել, աստվածացնել մարդուն և զինել նրան անմար հույսով: Նրա Մատյանը Հայոց Եկեղեցու և նրա հոտի համար դարձավ գործուն ու սրբաշունչ քարոզչության անհատների զինարան, որը հուսալատում է մարդկանց, հազեցնում հավատացյալ հոգիներին՝ իբրև «դեղ կենաց առ հնարս ցաւոց հոգւոց և մարմնոց»¹⁰⁰:

⁹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, Բան ԾԵ, տ. 67, ԾԶ, տ. 13-54:

¹⁰⁰ Նույն տեղում, Բան Գ, տ. 137-138: